

Шмиглюк О. Г.

асистент кафедри теоретичної психології та психології розвитку

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Процеси глобалізації, економічної, культурної та етнічної інтеграції актуалізують перед науковцями проблему вивчення етнічнонаціональних процесів, а особливо їх соціально-психологічних детермінант. У зв'язку з цим, питання розвитку, формування та становлення етнічної самосвідомості займає одне із центральних місць у психологічній, соціокультурній, філософській проблематиці.

Знання, розуміння, усвідомлення себе, своїх цінностей, можливостей, емоційні та поведінкові прояви особистості у своїй сукупності складають такий психологічний феномен як самосвідомість. Відповідно, знання про свій етнос, усвідомлення себе частиною етнічної групи, емоційне ставлення та долучення до національної культури, активна чи пасивна позиція у етнонаціональних, державних та політичних процесів визначається як етнічна самосвідомість.

Дане поняття у психології розуміють як уявлення народу про суть, своє місце в системі взаємодій з іншими народами, свою роль в історії людства, усвідомлення свого права на вільне незалежне існування. Етнічна самосвідомість включає в себе такі найважливіші компоненти, як: етнонім; компліментарність; етнічні установки і орієнтації; етнічні авто- і гетеростереотипи; етнічний характер і темперамент; етнічні інтереси; психологічний настрій і настрої етносу; етнічні цінності та ідеали тощо[15].

Вивченням проблеми етнічної самосвідомості займалися такі науковці як Афонасенко О., Бромлей Ю., Барканова О., Дробіжева Л., Євтух В., Кушнер П., Козлов В., Лозко Г., Львовчкіна А., Мухіна В., Ондар Л., Хотинець В., Чебоксаров М., та інші.

Науковці по-різному визначають етнічну самосвідомість: П. Кушнер говорить про неї як про одну із провідних ознак етносу, якій відводиться роль вирішального етновизначника, здатного відображати різні соціальні зв'язки, до яких відносять: спільність походження, мови, території, у ряді випадків державної приналежності, економічних зв'язків, спільності культури й релігії[9].

Ю. Бромлей зазначає, що етнічна самосвідомість – це увесь комплекс уявлень національності про себе, своїх усвідомлених інтересів, ціннісних орієнтацій та установок по відношенню до інших національностей, уявлення індивідів про власний етнос, його властивості [4]. Науковець, аналізуючи поняття «національна самосвідомість та «етнічна самосвідомість» об'єднує їх одним терміном «етнонаціональна ідентичність»[3].

Як про відносно стійку систему усвідомлюваних уявлень й оцінок реально існуючих етнодиференціюючих та етноінтегруючих компонентів життєдіяльності етносу, про етнічну свідомість говорить В.Хотинець. Наслідком формування даної системи, на думку дослідника, є усвідомлення людиною себе як представника певної етнічної спільності [16]. Науковець також звертає увагу на когнітивний компонент розвитку етнічної самосвідомості. Схожі погляди має Г. Лозко, яка зазначає, що етнічна самосвідомість являється сукупністю знань і уявлень про культуру, традиції, ідеали, цінності свого етносу, а також усвідомленням себе членом етносу, і місця свого народу серед інших народів. Науковець зазначає, що важливу роль у формуванні даного феномену відіграє держава і щоб етнос не асимілювався, необхідно виробляти державницький підхід до проблем етносу, культури й етнічної освіти [11]. Л. Ондар не відокремила національне та етнічне, зазначаючи, що національна самосвідомість – це несвідоме та свідоме віднесення людиною себе до певної етнічної спільноти [14]. Національна самосвідомість є процесом саморегуляції етнічної поведінки та образом етнічного «Я», етнічної самооцінки, національні диспозиції, вчинків, дій та стереотипів особистості в цілому. О. Барканова зазначає, що даний феномен

може функціонувати на двох рівнях: макрорівні (те що стосується етносу); мікрорівні (внутрішньому проявах особистості). У відповідності із концепцією науковця, національна самосвідомість – це процес усвідомлення індивідами своєї етнічної ідентичності в системі міжнародних відносин і формування певного відношення щодо власної національності та інших етнічних груп в цілому [2].

В. Козлов зазначає, що етнічна самосвідомість формується в процесі входження людини у суспільство та виробленні основних соціальних орієнтацій [8]; В. Євтух виділяє такі головні ознаки етнічної самосвідомості, як: усвідомлення спільного етнічного походження, спільних етнопсихологічних рис, спільності етнічної культури. Дослідник зазначає, що етнічна самосвідомість формується на основі засвоєння елементів культури, звичаїв, традицій, які є якісними характеристиками етнічних спільнот [7]. Науковець розрізняє етнічну самосвідомість за своїми носіями: етнічна самосвідомість окремого представника етносу (етнофора); етнічна самосвідомість етносу загалом.

Індивідуальна етнічна самосвідомість як духовне породження є здатністю ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись водночас від усіх інших етносів, усвідомлювати своє етнічне «Я» як неповторне, унікальне явище. Етнічна самосвідомість одна з найвагоміших ознак етнічної належності поряд зі знанням етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам'яток тощо. Автор зазначає що етнічна самосвідомість відрізняється за рівнями розвитку: високий рівень – усвідомлена та чітко виражена самоідентифікація людини зі своїм етносом; середній рівень – певна ситуативна невизначеність індивіда у питанні прихильності до свого етносу; низький рівень – індіферентність як наслідок асиміляції з іншим етносом. Етнічна самосвідомість може бути «змішаною» чи невизначеною, зокрема, коли індивід походить від різноетнічного шлюбу, а живе з батьками у третьому етнічному середовищі[7]. Як духовне утворення, яке включає у себе національні стереотипи, уявлення про територію, культуру,

мову, про історичне минуле, ставлення до культурно-історичних традицій свого народу, національні інтереси, які стимулюють діяльність людини визначає етнічну самосвідомість Л. Дробіжева [6]. В. Мухіна говорить про так звані змінні етнічної самосвідомості, такі як: традиційна культура та ціннісні орієнтації етносу, які входять у структуру самосвідомості кожної особистості [13]. На думку О. Афонасенко етнічна самосвідомість може мати різні види – від яскраво виражених агресивних шовіністичних явищ до невиразного розмитого стану етнічної ідентичності [1].

Аналізуючи проблему етнічної самосвідомості, Й. Вирост виділяє такі її структурні компоненти: образ національної(етнічної) спільноти; образ типових рис представника національної спільноти (національний стереотип); самообраз індивіда як члена національної спільноти. До змісту її компонентів науковець відносить такі: знання про національну проблематику взагалі та емоційно-ціннісне ставлення до неї; знання про свою національну спільноту й емоційно-ціннісне ставлення до неї; уявлення про типові риси члена своєї національної спільноти (національний автостереотип) та емоційно-ціннісне ставлення до них, уявлення про типові риси членів інших національних спільнот (національний гетеростереотип) та емоційно-ціннісне ставлення до них; ступінь ідентифікації себе з національною спільнотою, переживання належності до національної спільноти [10]

А. Льовочкіна зазначає, що етнічна самосвідомість є одночасно причиною, умовою та наслідком об'єднавчих процесів народу, що веде до утворення нації. Вона також виступає суттєвим компонентом структури етносу поряд із такими складовими, як спільність походження, культура, мова, господарське життя тощо. Виходячи із положень науковця, етнічна самосвідомість пов'язана із самоназвою народу, зміни якої віддзеркалюють трансформацію як самосвідомості етносу, так і національної ідеї[12]

Отже, етнічна самосвідомість – це одна з найвагоміших ознак етнічної приналежності поряд зі знанням етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам'яток тощо. На рівень

розвитку етнічної самосвідомості людини мають вплив багато чинників, які ми умовно можемо поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносяться мовне та культурне середовище, соціальне оточення (сім'я, школа, церква), місце проживання, державно-політичні процеси. Внутрішніми являються психологічні особливості людини, індивідуальні особливості пізнавальних процесів, емоційної сфери, поведінкових реакцій, цінності та норми поведінки[5].

В ході теоретичного аналізу нами були виділені основні підходи до визначення поняття етнічна самосвідомість у психологічній науці, також виявлено основні структурні складові, фактори та рівні розвитку досліджуваного явища. Зроблена нами теоретична розвідка не є вичерпною, що створює перспективи до подальшого дослідження розвитку етнічної самосвідомості особистості.

Література

1. Афонасенко Е.В. Особенности этнического самосознания современной учащейся молодежи Китая и России: дис...кандидата психологических наук: 19.00.01/ Афонасенко Елена Викторовна. – М., 2004. – 110с.
2. Барканова О.В. Динамика национального самосознания личности в период ранней юности : дисс. ... канд. психол. Наук : 19.00.13 / О.В. Барканова. – Красноярск, 2006. – 194 с
3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей – М. : Наука, 1983. – с. 176.
4. Бромлей Ю. В.Этносоциальные процессы: теория, история, современность : монография / Ю.В. Бромлей. М. : Наука, 1987. - 335 с.
5. Гречуха І.А., Шмиглюк О.Г. Репрезентація етнічної самосвідомості у літературній творчості старшокласників: теоретичний аналіз проблеми / І.А.Гречуха, О.Г.Шмиглюк // International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings,(December 28-29, 2016/ Kielce). - Kielce: Holy Cross University, 2016. p. 310-314.
6. Дробижева Л.М. Российская и этническая идентичность: противостояние или совместимость // Россия реформирующаяся / Под редакцией Л.М. Дробижевой. - Academia, 2002. С. 213-244.
7. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух; Нац. пед. унв імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
8. Козлов В. И. Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса / В. И. Козлов // Советская этнография. – 1974. – № 2. – С. 79-92.
9. Кушнер (Кнышев) П. И. Этнические территории и этнические границы / П. И. Кушнер (Кнышев).// М.: АН СССР, 1951. – 285 с.
10. Леонтьев А. Н. Образ мира / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения – М. : Педагогика, 1983. – С. 251–261.
11. Лозко Г. Етнологія України: Філософськотеоретичний та етнорелігієзнавчий аспект: [навчальний посібник] / Г. Лозко. – К.: АртЕК, 2001. – 304 с.
12. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: [навч. посібник] / А.М. Львовичкіна. – К.: МАУП., 2002. – 144с.
13. Мухина В.С. Личность в условиях этнического возрождения и столкновения цивилизаций: XXI век личности/В.С.Мухина// Развитие личности. – 2002. - №1. – С.26.
14. Ондар Л.М. Взаимосвязь структурных компонентов национального самосознания личности : на примере тувинских подростков : дисс. канд. психол. Наук : 19.00.01 / Л.М. Ондар. – Красноярск, 2006. – 200 с.
15. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія: навчальний посібник [Текст] / О.В. Савицька, Л.М. Співак. – К.: Каравела, 2001. – 264 с.
16. Хотинець В.Ю. Этническое самосознание / В. Ю. Хотинець. – СПб.: Алетейя, 2000г. – 240 с.